

De toekomst van de christelijke cultuurkritiek

door Prof. Dr. C. J. Klop

hoogleraar ethiek van de politiek aan de KUN

adjunct-directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

In de Eerste Kamer is op 26 oktober door de coalitiepartijen en Groen Links een wet aangenomen tot opheffing van het bordeelverbod. Prostitutie is volgens het persbericht van het Ministerie van Justitie nu een gewone bedrijfstak, die door de overheid gereguleerd kan worden in het belang van de volksgezondheid en het welzijn van de werknemers. Keerzijde is dat gemeentebesturen geen bordeelverbod meer mogen handhaven. Logische consequentie is ook dat startende ondernemers aanspraak kunnen maken op subsidies, dat zij bij gebrek aan willig personeel buitenlandse werknemers zullen kunnen aantrekken en dat het Arbeidsbureau prostitutie als passende arbeid zal moeten beschouwen. De regering beargumenteerde de wet met het grondwettelijk recht op vrije arbeidskeuze.

In deze wetswijziging komt een algemene trek naar voren van de cultuur zoals die in ons land van overheidswege wordt bevorderd. Ik noem die trek algemeen omdat ook andere kwesties langs deze weg behandeld worden. Zo luidt het beleid met betrekking tot gokautomaten identiek: gemeentebesturen mogen die niet meer weren, slechts personen onder de achttien jaar moeten door de exploitant geweerd worden. Idem dito het gedogen van *coffeeshops*, het tot een normale medische handeling verklaren van euthanasie en abortus, het vrijlaten van porno in de omroep, het liberaliseren van de winkelsluitingswet etc. Voor zover het van de regering afhangt mogen wij soft drugs kopen, gokken, porno kijken, naar de hoeren gaan, op zondag boodschappen doen en vanaf ons twaalfde jaar onszelf laten doden. In naam van de vrijheid en tegen het christelijk paternalisme.

Tegelijk mogen we van deze regering een heleboel niet: we mogen niet roken in openbare gebouwen, ook niet in bijzondere universiteiten. We mogen het milieu niet vervuilen. We mogen niet discrimineren. Niet vrijen zonder condoom. Geen seks met kinderen hebben. Bijstandsmoeders moeten werken, niet vanwege krapte op de arbeidsmarkt maar omdat het beter voor hen is. De overheid heeft dus wel degelijk een moraal, namelijk de moraal van het vrije, economisch zelfstandige individu dat anderen niet schaad, dat zelf bepaalt hoe het wil leven zolang het er maar voor betaalt. En daarin is dezelfde regering zeer paternalistisch. Zij draagt dit actief uit met televisieboodschappen en wettelijke dwang.

De overheid vindt van zichzelf dat zij moreel neutraal is. Maar in werkelijkheid voert zij een liberale cultuur in. Niet het liberalisme, dat als politieke theorie van zichzelf wist dat het niet meer dan een smalle moraal bevatte en daarom hechtte aan de christelijke en de humanistische bronnen van de beschaving, maar een liberalisme dat kapitalistisch is en zowel mensen als maatschappelijke instituties in de mal van het marktmechanisme perst. Een liberalisme dat zelf een brede moraal is. Dit mensbeeld veronderstelt weliswaar dat individuen zelf hun moraal bepalen, maar vernietigt en marginaliseert tegelijk alle instituties die daartoe kunnen bijdragen door hen het marktmodel op te dringen en aldus aan diezelfde individuen uit te leveren. We hoeven niet vreemd op te kijken dat deze cultuur een enorme verharding van de criminaliteit oplevert, die voortvloeit uit het onvermogen tot zelfbeheersing dat het gepropageerde mensbeeld kenmerkt.

En de regering doet dat democratisch gelegitimeerd: de partijen die dit beleid in meerderheid gestalte geven, wonnen de laatste verkiezingen. De Nederlandse bevolking steunt dit beleid in meerderheid. Ik geloof dat dit geen toevallige oprisping is. Het Calvinisme is niet een grondtoon van ons volkskarakter, het is import. Het Nederlandse volkskarakter is het boertige vrijbuiterskarakter van polderjongens, zeelieden en kooplui, gecombineerd met een egalitarisme dat sinds de Middeleeuwen voortvloeit uit de gemeenschappelijke strijd tegen het water. Frans Hals en Jan Steen staan er dichterbij dan Rembrandt. In de strijd tussen de koopman en de dominee wint in Nederland de koopman. Tachtig jaar neocalvinistisch, neo-thomistisch, cultuursocialistisch en burgerlijk beschavingsoffensief hebben dit karakter in deze eeuw een tijd lang binnen morele perken gehouden, maar sinds de secularisatie en de welvaart van de laatste jaren wordt onze cultuur weer bepaald door vrijheid in de zin van 'dat zal ik zelf wel uitzoeken' en egalitarisme in de zin van 'doe maar gewoon'. De dominante cultuurtrek is niet meer christelijk, maar ook niet burgerlijk. De burger werd nog gekenmerkt door angstvallig fatsoen. De dominante cultuurtrek is hedonistisch.

Christelijke cultuurkritiek

Het is in deze cultuur dat de Vereniging voor Reformatorische Wijsbegeerte mij gevraagd heeft voor u te spreken over de toekomst van christelijke cultuurkritiek. Ik proef in die vraag een zekere 'Untergang des Abendlands'-stemming. Misschien heeft men het zo helemaal niet bedoeld, maar er zou wel aanleiding voor zijn om het zo te bedoelen. Honderdvijf jaar na de geboorte van Dooyeweerd zijn wij terug bij af. Sterker nog: we zijn nog verder van huis. Was ten tijde van zijn geboorte bijna 100 % van de Nederlandse bevolking in elk geval nog lid van een kerk, thans weet de meerderheid van de bevolking van toeten nog blazen als het gaat om kennis van de christelijke geloofscultuur. Hoe kan christelijke cultuurkritiek nog wortel schieten in deze rotsige bodem? Heeft zulke cultuurkritiek nog wel toekomst?

Ik denk het wel. Over de toekomst zal ik het echter niet hebben. Wat mensen over de toekomst zeggen is meestal voor 100 % bepaald door hun eigen problemen nu. De Telegraaf brengt op 31 december een speciale millennium-krant uit die iedereen in de bus krijgt. Daarin staat een interview met een theoloog, een arts en een filosoof. Hen is gevraagd naar de morele vraagstukken van de 21e eeuw. En dan komen kwesties als klonen, genetische manipulatie van voedsel en van mensen, euthanasie, zorg voor ouderen, overtollige embryo's en de informatiemaatschappij. Allemaal problemen van nu. Ik heb geen idee van de toekomst. Die is wat mij betreft volkomen open. Voor mezelf vind ik het voldoende om te doen wat je hand vindt om te doen. Dat moet goed gebeuren. Voor de rest ligt de toekomst in Gods hand en dus ook in de handen van toekomstige mensen. Want de mens is geschapen als een wezen dat betekenis ervaart en betekenis duidt. Dat onderscheidt hem van de dieren, die tekens ervaren en tekens geven.

Die betekenissen ervaren mensen in de concrete praktijk van hun handelen. Ook morele betekenissen ervaren mensen aldus. Zij interpreteren die betekenissen in termen van goed en kwaad en zo ontstaan morele argumentaties, als het via woorden en beelden duiden van morele ervaringen. Wij kennen morele betekenissen die zich aan ons aandienen in onze praktische ervaringen, alleen uit zulke duidingen. De betekenissen zelf blijven transcendent aan het menselijk beheersingsvermogen. Niemand heeft het morele in pacht. Zodra hij of zij denkt het wel in pacht te hebben, wijkt het terug uit ons menselijk beheersingsvermogen. Interpretaties van morele betekenissen zijn daarom altijd benaderingen. Daarom zoeken mensen bij elkaar bevestiging van hun duidingen van morele ervaringen. Een heel groot deel van onze dagelijkse conversatie draait om het zoeken van bevestiging van onze morele oordelen. Zo komen morele gemeenschappen tot stand van mensen met overeenkomstige duidingen van het goede of het kwade.

Als je met die blik naar de Nederlandse samenleving kijkt, dan zijn er naast vrijgevochtenheid en egalitarisme ook andere trekken herkenbaar. Er is een groep die louter op het eigenbelang uit is en zich aan moraal weinig gelegen laat liggen. Er is ook gespuis, dat erop uit is anderen te schaden. We leven wat dat betreft bepaald niet in een liberale samenleving. Maar er zijn ook groepen die niet amoreel willen leven. Die belangstelling hebben voor de zoektocht naar het goede leven. Zulke mensen willen tegenwoordig het morele zelf kunnen ervaren. Zij hebben een zekere afkeer van plichtethiek. En van als dogma's gepresenteerde waarheden. Ook zij laten zich niet door anderen gezeggen. Wel hebben zij behoefte aan goede hulp bij het articuleren en interpreteren van hun morele ervaringen. Zulke behulpzame interpreten moeten niet beginnen met geloofsverkondiging, maar met het serieus nemen van de morele ervaring van mensen in de praktijk. En hen helpen die te duiden. Dat lukt alleen als die interpretatieve hulp bereid is ook de eigen morele positie als een interpretatie naar voren te brengen, als een benadering en niet als een positie die de waarheid in pacht heeft. Niet met een belerende vinger, maar in een integere zoektocht naar het goede dat zich aandient.

Zelf denk ik dat de christelijke cultuurkritiek daartoe eigenlijk een heel gunstige uitgangspositie heeft. Zij heeft er weet van en vertrouwt erop dat er in de Schepping krachten ten goede besloten liggen, die zich als morele betekenissen aandienen in de praktische ervaring van mensen. Die krachten nodigen uit gearticuleerd en geïnterpreteerd te worden. Dooyeweerd noemde het zinkernen. Zij zijn niet alleen voor gelovigen ervaarbaar, maar voor alle mensen die op zoek zijn naar een moreel goed leven. Mensen van goede wil noemt de katholieke kerk hen.

Waar het vervolgens om gaat is dat deze morele betekenissen die zich aandienen, om menselijke vormgeving vragen in concrete historische omstandigheden. Omdat die omstandigheden verschillen,

verschillen ook de vormgevingen. Wat de christelijke cultuurkritiek te doen heeft, is passende sociale vormen zoeken bij zulke morele betekenissen. Zij is niet conservatief. De opvattingen van de grote voorgangers in deze traditie zijn niet sacrosanct. Maar zij hebben wel iets wezenlijks geraakt. Ik denk dat die opvattingen nog steeds van betekenis kunnen zijn, omdat de cultuur waarop zij kritiek hadden in wezen diezelfde liberale maakbaarheidscultuur was als waarmee wij in verhevigde mate worden geconfronteerd. Ik werk dus met plezier met hun theorieën, want ik heb de indruk dat zij de kern van de zaak raakten.

Normatieve structuurtypen

Zo ben ik van mening dat Dooyeweerds theorie van de normatieve structuurtypen en de kwalitatieve eigenheid van samenlevings-sferen een grote actuele betekenis heeft. Ik geef daarvan een paar voorbeelden.

Om te beginnen het bedrijfsleven. We zien dat grote bedrijven morele gedragscodes ontwikkelen en aanvaarden, waarin zij verantwoordelijkheid op zich nemen voor de ecologische en sociale gevolgen van hun handelen. Er is zelfs een discussie over hun verantwoordelijkheid voor de staatkundige gevolgen van dat handelen, bijvoorbeeld in landen die de mensenrechten schenden. Deze bedrijven worden niet via wetgeving tot deze verantwoordelijkheid gedwongen. Wel hebben zij de hete adem van de consumenten en het eigen personeel in de nek, die kritisch staan tegenover het ouderwetse bedrijfstype dat alleen verantwoording aflegt aan de aandeelhouders en de ondernemingsraad, voor zover men dit niet kan ontlopen. Ik beschouw de ontwikkeling van codes als een interpretatie van morele betekenissen die zich in de praktijk van hun handelen aan hen opdrongen en die zij niet meer met goed fatsoen konden ontlopen. Deze ontwikkeling begon met de aanvaarding dat ook collectiviteiten als morele subjecten kunnen worden beschouwd. Dat was voordien niet het geval. Men kon volstaan met de stelling dat het bedrijf zich aan de wet hield en verder geen morele verantwoordelijkheid had. Per saldo constateer ik een ontsluiting van het economisch aspect van het normatieve structuurtype van het bedrijf door het morele aspect. Het bedrijf ontvouwt zich in onze tijd naar zijn ecologische, sociale en staatkundige zijden. Dooyeweerds theorie van de normatieve structuurtypen is hierbij een adequate interpretatie, die helpt om in verwarrende situaties helderheid te scheppen. Ik heb daar persoonlijk bij mijn advisering van Shell veel plezier van gehad.

Een tweede voorbeeld vormt de discussie over de privacywetgeving in ons land. Geconstateerd wordt dat vergaande privacybescherming in de weg staat aan de hulp die mensen behoeven of aan de verantwoordelijkheid van de staat om de criminaliteit te bestrijden. Een voorbeeld van het eerste is de onmogelijkheid voor maatschappelijk werkers om informatie over probleemgezinnen in te winnen bij instanties die over deze informatie beschikken. Een voorbeeld van het tweede is de arts die op grond van zijn medisch beroepsgeheim weigert de politie de naam van een gewonde misdadiger te geven, die hij medisch behandeld heeft. Deze discussie tendeeert thans naar gedifferentieerde normstelling voor verschillende maatschappelijke sferen. Wat een terecht beroep op privacy is in de ene sfeer, is dat in de andere sfeer niet. Ik ben van mening dat deze discussie nog maar in de kinderschoenen staat, omdat veel onderzoekers vast zitten in de liberale scheiding van een publiek en een privaat domein. De theorie van de normatieve structuurtypen en van de vervlechtingen daartussen biedt naar mijn mening een nog onontgonnen perspectief voor een juist inzicht in datgene wat met privacybescherming wordt beoogd. Dat is mijns inziens niet zozeer een negatieve vrijheid die mensen vrijwaart van bemoeienis van anderen, maar een bescherming van de positieve vrijheid om de eigen normativiteit van de verschillende maatschappelijke sferen gestalte te geven.

Derde voorbeeld betreft de discussie over het soevereiniteitsverlies van de nationale staat door de globalisering en de Europeanisering. De soevereiniteit berust niet meer voor honderd procent bij de nationale staat, maar is verdeeld over verschillende bestuurslagen tot en met functionele organisaties met staatskenmerken, zoals de Wereldhandelsorganisatie, waar beslist wordt over de toelaatbaarheid van genetisch veranderd voedsel. Tegelijk is de legitimiteit van al dit overheidshandelen nog steeds afgeleid van het democratisch proces in nationale staten. Dooyeweerds theorie van het normatieve structuurprincipe van de staat verheldert het wezen van de staat in onderscheid van de natie als etnisch gegeven en wijst naar de betekenis van het staatsvolk voor de legitimiteit van het overheidshandelen. Voor verschillende nationale staten, zoals bijvoorbeeld Frankrijk, is het een moeizaam proces om tot het besef te komen dat staat en natie niet samenvallen, maar dat de staat een eigenheid heeft dat bepaalt wordt door zijn normatieve structuurtype. Dit normatieve structuurtype

kan in verschillende omstandigheden verschillende historische gestalten aannemen. Beslissend is niet de verbinding met de natie, maar de aanwezigheid van het funderende en het leidende aspect, zoals die in het normatieve structuurtype zijn gegeven. Dat normatieve structuurtype zou zich ook in supranationale gestalten kunnen aandienen.

Een vierde voorbeeld betreft het gezinsbeleid. Het gezin staat onder druk. De politiek reduceert het tot twee economisch zelfstandige individuen en maakt het ondergeschikt aan zijn economisch aspect door beide ouders de arbeidsmarkt op te jagen. De reactie in christelijke kring was aanvankelijk een vasthouden aan het gezinstype met een kostwinner. Het normatieve structuurtype valt echter niet samen met deze historische vorm die in het begin van deze eeuw een grote vooruitgang was vergeleken met de vrouwen- en kinderarbeid uit de vorige eeuw. Het kan zich ook in nieuwe vormen uitdrukken. Bijvoorbeeld het gezin met twee parttime werkende en zorgende ouders. In het CDA is de theorie van de normatieve structuurtypen die niet samenvallen met een bepaalde historische verschijningsvorm zeer behulpzaam geweest bij het ontwikkelen van een moderne gezinspolitiek. En ik ben ervan overtuigd dat dit type denken een veel breder draagvlak in de bevolking heeft dan de christelijke geloofsgemeenschap alleen.

Mijn conclusie is dat de christelijke cultuurkritiek in de vorm van een interpretatie van de morele ervaring van mensen in termen van normatieve structuurtypen van maatschappelijke instituties buitengewoon vruchtbaar is in tijden waarin neoliberale politiek alle verschijnselen reduceert tot preferenties van economisch zelfstandige individuen. Dat betekent natuurlijk wel dat die interpretaties dan ook ontwikkeld moeten worden. Er is een maatschappelijke aanwezigheid nodig van mensen die bereid zijn deze vorm van kritiek uit te oefenen. Nu kunnen wij somber aankijken tegen de secularisatie en de afnemende betrokkenheid van mensen bij dit type kritiek. En inderdaad als het verhaal niet meer ontwikkeld en verspreid wordt, dan zal deze kritiek een zachte dood sterven. Wat dat betreft vind ik het jammer dat de reformatorische wijsbegeerte zo sterk in eigen kring actief is en een nogal apologetisch karakter heeft. Voor zover ik het kan overzien publiceert men nauwelijks in de algemene wijsgerige en ethische tijdschriften en ook niet in de massamedia, waarin in Nederland het publieke discours zich voltrekt. Ook de publikaties van het Instituut voor Cultuur Ethiek, dat op zichzelf heel interessant bezig is, liggen mij teveel in de eigen kring.

Bondgenoten

Dat is des te merkwaardiger omdat ik meen dat anderen het wiel aan het uitvinden zijn. Kijk ik naar de Partij van de Arbeid dan zie ik in de Wiardi Beckmanstichting een zoektocht naar de juiste rol van de overheid, die geduid wordt met behulp van de theorie van de Amerikaanse filosoof Michael Walzer. De WBS probeert vast te stellen wat het betekent dat er *Spheres of Justice* zijn met ieder een eigensoortige balans tussen vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Men noemt dit complexe gelijkheid. Waar de WBS in navolging van Walzer een krachtig tegenstander van is, is de overheersing van de ene sfeer over de andere. Met name de overheersing door de economische sfeer is hen een doorn in het oog. In het laatste *Jaarboek voor het democratisch socialisme* heeft de econoom Arie van der Zwan een krachtig pleidooi voor onderscheid tussen de sferen gehouden. Men vindt van deze gedachten nog weinig terug in het regeringsbeleid, maar wel zijn de standpunten van de PvdA-fractie over de privatisering van de nutsbedrijven krachtig aan het kantelen. Er is hier een onderstroom in de politiek aan het groeien, die niet terug wil naar het etatistisch socialisme, maar die een eigentijdse en niet neoliberale vorm van sociaal-democratie probeert te ontwikkelen. Ik voorspel dat die onderstroom bij de komende kabinetsformatie een rol zal gaan spelen.

Ook de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid heeft een voorstudie gepubliceerd over de afbakening van het publieke en het private domein en men concludeert dat men met die tegenstelling niet uit de voeten kan. In januari zal het definitieve rapport verschijnen en ik verwacht daarin een krachtig pleidooi voor maatschappelijke instituties, die noch een markt-, noch een staatskarakter hebben. Dooyeweerd's theorie van de normatieve structuurtypen zou hier zeer behulpzaam kunnen zijn, maar is daar onbekend. Ik probeer daar met Balkenende wat aan te doen. Het kabinet dat het neoliberale Paars II zal opvolgen, kan gebaseerd zijn op een regeerakkoord waarin ideeën over de eigenstandigheid van maatschappelijke sferen en de eigenstandigheid van de overheid funderend zullen zijn voor het beleid. Een christelijke cultuurkritiek die zelf een bijdetijdse visie op de maatschappelijke instituties en de overheid ontwikkelt, zal een vruchtbare coalitie kunnen aangaan met het denken in de WBS en de WRR. Maar dan moeten we er wel bij zijn.

Voor wat de supranationale ontwikkeling van het statelijk optreden betreft verwacht ik dat de Europese Unie steeds meer het karakter van een federale staat gaat aannemen. Het denken in termen van het normatieve structuurtype van de staat, dat in de christelijke cultuurkritiek van protestantse zijde mijns inziens teveel aan de nationale staat heeft vastgehouden, zal in een vruchtbaar verbond met het katholieke subsidiariteitsdenken kunnen aanwijzen wat deze federale staat nodig heeft om echt staat te kunnen zijn. Tegenover het *new mediaevalism* met zijn verspreide machtscentra dat thans de Europese publieke opinie beheerst, kan zij erop wijzen dat een werkelijke staat alleen kan bestaan als deze gefundeerd wordt in een supranationaal legitiem geweldsmonopolie en zich in dienst stelt van publieke gerechtigheid.

In de discussie over de *privacy*wetgeving zijn het vooral wetenschappers van de Katholieke Universiteit Brabant die zoeken naar gedifferentieerde en contextuele normstelling. Hen staan echter alleen Amerikaanse communitaristische theorie ter beschikking. Literatuur uit de reformatorische wijsbegeerte is hen onbekend. Als je erover begint is de belangstelling echter groot.

In de economische discussie over de markt zie ik interessante ontwikkelingen. Het neo-klassieke paradigma is in de wetenschap duidelijk aan zijn einde aan het komen en wordt vervangen door de neo-institutionele economie. In reformatorische kring is daarover veel nagedacht. Het nummer van *Beweging* waarin dit congres werd aangekondigd, bevat daarover een interessant artikel. Ook aan de Katholieke Universiteit Brabant worden op een belangrijke manier de grondslagen van de neo-klassieke theorie ter discussie gesteld en vindt men openingen voor een rol voor de moraal en de religie in de economische wetenschap. Tijdens een congres over *Catholic Non Official Social Thought* dit voorjaar in Cambridge trof ik een ragfijne analyse van het mondiale speculatieve bankiershandelen van de Antwerpse ethicus Jef van Gerwen. Hij typeert het juiste handelen als goed rentmeesterschap. Die term had hij van het protestantse denken overgenomen, omdat ze precies de juiste naam gaf aan wat hij bedoelde. Zulke discussies met het katholieke denken lijken mij uitermate belangrijk als we op termijn naar een andere economische politiek in Nederland toe willen. De reformatorische wijsbegeerte vindt hier bondgenoten in haar rol van christelijke cultuurkritiek.

Een laatste voorbeeld betreft het milieubeleid. De discussies in de aanloop naar het Vierde Nationale Milieubeleidsplan wijzen uit dat de technische en juridische benadering op haar grenzen stuit en dat een cultuurpolitieke benadering nodig is. De mens zal maat moeten weten te houden. Dat vergt een intensieve omslag in de hedonistische en liberale cultuur van dit moment. Ambtenaren en deskundigen zoeken naar de normen en waarden die zo'n cultuurpolitiek kunnen dragen en inspireren. De Rotterdamse filosoof Koo van der Wal is uitermate actief in deze discussie met een benadering die sterk aan die van Dooyeweerd doet denken. Van der Wal kritiseert de grondmotieven van onze cultuur. Die kritiek tast de beginselen van Partij van de Arbeid, D66 en VVD fundamenteel aan. Met die beginselen valt de benodigde milieupolitiek niet te ontwikkelen. De christelijke cultuurkritiek, die zich op de rentmeesterschapsgedachte baseert, kan hier bondgenootschappen vormen met humanistische milieufilosofen als Achterberg die een respectvolle houding tegenover de natuur bepleit. Ook in de Islam met zijn kalifaatsgedachte, het Hindoeïsme en het joodse denken zijn hier belangrijke bondgenoten te vinden. Zo kan een draagvlak ontwikkeld worden voor een andere cultuur en dus voor een andere omgang met de schepping.

Conclusie

Mijn conclusie luidt dat wij in een cultuur leven die sterk door hedonisme en liberalisme wordt bepaald. De uitkomsten van deze stromingen stemmen niet vrolijk. Tegelijk meen ik dat er aanknopingspunten zijn zowel in de wetenschap, als in de politiek, als onder de bevolking voor christelijke cultuurkritiek. Deze kritiek zal alleen kans van slagen hebben als zij niet vooringenomen is, niet het vingertje heft van degene die de waarheid in pacht heeft, maar aansluiting zoekt bij werkelijke morele ervaringen van mensen en hen helpt deze ervaringen te duiden. Dat kan alleen als zij bereid is ook zichzelf als een interpretatie te beschouwen als zodanig ter discussie te stellen. Het is daarvoor van belang dat zij zich over de grenzen van de christelijke kring heen in het dagelijks leven mengt, zich intensief met andere stromingen verstaat en bereid is het cultuurcompromis met hen aan te gaan in termen van een dynamische overlappende consensus.

Bestandsnaam: Document1
Map:
Sjabloon: C:\Users\Liesje\AppData\Roaming\Microsoft\Sjablonen\Normal.dot
m
Titel:
Onderwerp:
Auteur: Liesje
Trefwoorden:
Opmerkingen:
Aanmaakdatum: 25-6-2008 15:36:00
Wijzigingsnummer: 1
Laatst opgeslagen op:
Laatst opgeslagen door:
Totale bewerkingstijd: 25 minuten
Laatst afgedrukt op: 25-6-2008 16:04:00
Vanaf laatste volledige afdruk
Aantal pagina's: 5
Aantal woorden: 3.682
Aantal tekens: 20.643 (ong.)